

**AZƏRBAYCANIN KÜRQIRAĞI TUQAY MEŞƏLƏRİNDƏ
ORNİTOFAUNANIN NƏSİLVERƏN NÖVLƏRİNİN
KOMPLEKS TƏHLİLİ**

N.A.SADIQOVA, S.A.ƏLİYEVƏ
Bakı Dövlət Universiteti

Məqalədə Kürqırağı tuqay meşələrdə nəsilverən quş növləri 12 parametr üzrə zoocoğrafi-ekoloji-taksonomik təhlil edilir. Ərazidə nəsil verən quşlar tam xarakterizə olunur, onların nəzəri və praktiki əhəmiyyəti açılır, bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanması üçün taktiki tədbirlər hazırlanması asanlaşır.

Kürqırağı tuqay meşələrin ornitofaunası zəif öyrənilmişdir. Quşların taksonomiyasına, coğrafi yayılması, ekologiyası və biologiyası haqqında olan məlumatların çoxu (Rdde, 1884; Satunin, 1907; Qəmbərov, 1941, 1954; Mustafayev, Tuayev və b. 1977) müasir, beynəlxalq standartda uyğun deyil. Son vaxtda nəşr edilmiş kataloqda (Tuayev, 2000) çoxlu elmi səhvlər var! Lakin son illərdə Azərbaycanın ornitofaunasının taksonomik spektrinin (Mustafayev,2005) verilməsi, xüsusən də «Azərbaycanın quşları» adlı monoqrafiyanın (Mustafayev, Sadıqova, 2005) nəşr edilməsi sonrakı tədqiqatlara böyük imkanlar yaratmışdır.

Material və metodika

Məqalənin əsasının müəlliflərin son 10 ildə Bakı Dövlət Universitetinin «Onurğalılar zoologiyası və bioekologiya» kafedrasının elmi tematikasına uyğun və professor Q.T.Mustafayevin rəhbərliyi altında aparılmış çöl tədqiqatlarının nəticəsi təşkil edir. Stasionar iş yeri Zərdab, Bərdə və Qarayazı meşələri olmuşdur. İşin icra prosesi «faunanın kompleks ekoloji-landşaft təhlili» konsepsiyasına (Mustafayev, 1985, 1998, 2003) əsaslanmışdır. Quşların yem xarakteri orijinal şkalaya görə verilmişdir (Mustafayev, Sadıqova, 2006). Kürqırağı tuqay meşələrdə nəsilverən quşların hər bir növünün 12 parametr üzrə göstəriciləri kompleks təhlilə cəlb edilmişdir: fauna tipləri, növlərin makrostruktur, faunanın növünün dinamikası, kəmiyyət kateqoriyaları, təbii biotopları, yuva şəraiti, landşaftdan istifadə səviyyəsi, sosiologiyası, inkişaf tipləri, sutqalıq fəallığı, haradan yem götürməsi, yem xarakteri.

Nəticələr və onların müzakirəsi

Müəlliflərin tədqiqatlarına əsasən Azərbaycanın Kürqırağı tuqay meşələrinin indiki vəziyyətində 83 növ quş nəsil verir. Onlar 57 cinsə, 30 fəsiləyə və 11 dəstəyə daxildir. Bir sıra quşların nəsil verməsi tuqay meşə ilə əlaqədar deyil, onlar Varvara su anbarında əmələ gəlmiş qamış və kol cəngəlliyi ilə əlaqədardırlar: Phalacrocorax pyqmaeus, Nicticorax nicticorax, Ardeola ralloides, Bubulcus ibis, Eqretta qarzetta, Pleqadis falsinellus və s.).

Kürqırağı tuqay meşələrdə nəsil verən quşların fauna tipinə görə araşdırılması göstərir ki, bu problemin həlli ərazi bölgüsünə görə (Şteqman, 1938) deyil, landsaftına görə aparılmalıdır (Mustafayev, 1985). Kürqırağı tuqay meşələrdə ornitofaunanın Avropa tipi üstünlük təşkil edir (32,5%). Kompleks təhlilin nəticəsi tam halda cədvəldə verilmişdir.

Qafqazın dağ meşələrində də Avropa tipii üstündür. (33,0%- Mustafayev, İsmayılova, 2006). Lakin meşəsiz açıq sahə landsaftlarında Aralıqdəniz fauna tipii üstünlük təşkil edir (Qobustanda 40%-ə qədər, Abşeronda 35,0%). Ona görə Cənubi qafqazın ornitofaunasını Avropa tipinə aid etmək (Şteqman, 1938) real deyildir.

Kürqırağı tuqay meşələrdə nəsil verən quşların çox növü (72 növ- 86,7%) politipikdir. Lakin hər növ bir yarım növ ilə təmsil olunmuşdur, vikariasiya yoxdur. Nəsil vermək üçün gələn quşlara nisbətən oturaq quşlar çoxdur (45 növ- 54,2%). Bu göstərir ki, quşların yemlənməsi və özünü neqativ faktorlardan qoruması üçün az-çox şərait hələ qalıbdır. Lakin növlərin çoxu adi-saylı (40 növ-48,2%) və nadirdir (34 növ- 41,0%). Çoxsaylı quşlar 9 növdür və hamısı ağac və kol quşlarıdır: Streptopelia turtur, Otus scops, Lanius collurio, Pica pica, Corvus monedula, Corvus cornix, Luscinia megarhynchos, Choris choris, Emberiza melanocephala. Təbiidir ki, biotopuna görə dendrofil növlər üstünlük təşkil edir (52 növ- 62, 6%). Açıq şəraitdə yuva tikən quşlar çoxdur (58 növ- 69,9%). Növlərin yarısından çoxu (48 növ- 57,8%) meşələrdən bütün həyat prosesləri üçün istifadə edilənlərdir. Yuvasını tək-tək yerləşdirən quşlar üstünlük təşkil edirlər (68 növ- 81,9%). Eləcə də ornitofaunanın əsası (80 növ- 96,4%) immaturonat quşlardan ibarətdir. Gündüz quşları da çoxluq təşkil edirlər (69 növ- 83,1%).

Kürqırağı tuqay meşələrdə nəsil verən quşlar yemləmə yerinə görə çox qruplara dağılırlar (ən azı 10 qrupa). Yemləmə qaydasına və vaxtına görə qrupları da nəzərə alsaq, bu cür qruplaşmanın rəqabəti azaltmağa yönəlməsi daha aydın görünür. Maraqlıdır ki, yem götürmək üçün torpaq (yer) ilə əlaqəsini saxlayan quşlar çoxdur (62 növ -74,7%). Ağac və kol ilə az-çox yem əlaqəsi olanlar nisbətən az (42 növ – 50,6%), sudan yem götürə bilənlər daha da azdır (17 növ- 20,5%).

Kürqırağı tuqay meşələrdə nəsil verən quşlarda yem xarakterinə görə zoofaqlar çoxluq təşkil edirlər (61 növ -73,5%). Bunların da yarısından çoxu entomofaqlardır. Polifaq quşlar ikinci yer tutanlar (16 növ- 19,3%).

Kompleks təhlilin nəticələri tam halda cədvəldə verilir.

Cədvəl

Azərbaycanın kürqırağı tuqay meşələrində nəsilverən quşların kompleks göstəriciləri (növün sayı, möhtərizədə faizlə)

Fauna tipləri:

Transpalearkt=30 (36,1)

Aralıqdəniz = 16 (19,3)

Avropa tipii = 27 (32,5)

Başqa tiplər = 10(12,1)

Növlərin makrostruktur:

Monotipik = 11(13,3)

Politipik = 72 (86,7)

Faunanın mövsümü dinamikası:

Sosiologiya:

Yuvası tək-tək olan = 68 (81,9)

Koloniallıq keçid = 4(4,8)

Takultitiv koloniya = 3(3,6)

Obliqat koloniya = 8 (9,7)

İnkişaf tipləri:

Maturonat = 3(3,6)

İmmaturonat = 80 (96,4)

Sutqalıq fəallıq:

Oturaq növlər = 45 (34,2)
 Nəsil verməyə gələnələr = 38 (45,8)
 Kəmiyyət kateqoriyaları:
 Çoxsaylı növlər = 9 (10,8)
 Adi saylı = 40 (48,2)
 Nadir növlər = 34 (41,0)
Təbii biotoplar:
 Limnodofil = 17 (20,7)
 Dendrofil = 52 (62,6)
 Oreofil = 6(7, 1)
 Evritop = 8(9,6)
Yuva şəraiti:
 Açıq şəraitdə = 58 (69,9)
 Örtülü şəraitdə = 21 (25,3)
 Aralıq mövqe = 4(4,8)
Landşaftdan istifadə:
 Tam istifadə = 48 (57,8)
 Nəsil vermək = 31 (37,4)
 Yemlənmək = 4(4,8)

Gündüz quşu = 69 (83,1)
 Gecə quşu = 6 (7,3)
 Alaqaranlıq quşu = 8 (9,6)
Haradan yem götürməsi:
 Yerdən = 22 (26,6)
 Yerdən və Sudan =8(9,6)
 Yerdən və ağacdən = 17(20,5)
 Yerdən və koldan = 14(16,9)
 Yerdən, koldan, ağacdən =1 (1,2)
 Ağacdən =5 (6,0)
 Ağacdən və koldan = 4(4,8)
 Ağacdən və havadan =1 (1,2)
 Sudan = 9(10,8)
 Havadan 1 (1,2)
Yem xarakteri:
 Fitofaq = 6(7,2)
 Zoofaq = 61 (73,5)
 bunlardan:
 ixtiofaq = 8 (12,5)
 entomofaq = 31 (50,8)
 yırtıcı = 13 (21,3)
 Polifaq = 16 (19,3)

Nəticə

Azərbaycandan Kürqırağı tuqay meşə ekosisteminin transformasiyası nəticəsində bir neçə kiçik ekosistemlər formalaşmışdır, onların bəzi ekoton xarakterlidir (meşə-acıqlıq, kolluq-açıqlıq, qamışlıq- bataqlıq, meşə – seliteb sahə və b.).

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Əliyeva R.Ə., Mustafayev Q.T., Hacıyeva S.R. Ekologiyanın əsasları (dərslük). Bakı, BDU nəşriyyatı, 2006, s.344.
2. Mustafayev Q.T. Quşlar. Azərbaycan faunası. IV cild. Bakı, Elm, 1977, 315 s.
3. Mustafayev Q.T. Azərbaycanda ornitofaunanın taksonomik spektri. Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2004, 35 s.
4. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Ornitologiya. Bakı, «Çaşıoğlu», 2004, 442 s.
5. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları (monoqrafiya). Bakı, «Çaşıoğlu», 2005, 419 s.
6. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayılı qoruğunun quşları (monoqrafiya). Bakı, «Nasir», 2006, 208 s.

Rus dilində

1. Гамбаров К.М. Каталог птиц Азербайджана (ворвьиные). Баку, 1941, 92с
2. Гамбаров К.М. Материалы по птицам восточной части южного склона Главного Кавказского хребта и прилегающей низменности. Тр. Инст. зоологии Азерб.ССР. Баку, 1954, том 17, с. 57-112
3. ГамбаровК.М. Материалы по птицам района Мингечаурского водохранилища. Мат-лы по фауне и экол. наземных позвоночных Азербайджана. Баку, Элм, 1975, с. 217-236.

4. Мустафаев Г.Т. Птицы наземных экосистем Азербайджана. Москва, МГУ, 1985, 54с.
5. Мустафаев Г.Т. Птицы Азербайджана (таксономия, распространение). Баку, БГУ, 2005, 39с.
6. Раде Г. Орнитофауна Кавказского края. Тифлис, 1884, 415с.
7. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края. Тифлис, 1907, 144 с.
8. Туаев Д.Г. Каталог птиц Азербайджана. Баку, Элм, 2000, 233с
9. Штегман Б.К. Основы орнитогеографического деления Палеарктики. Фауна СССР. Птицы. Том 1. М-Л., 1938, вып.2, 157с.

**КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ ГНЕЗДЯЩИХСЯ ВИДОВ ОРНИТОФАУНЫ
ПРИКУРИНСКИХ ТУГАЙНЫХ ЛЕСОВ АЗЕРБАЙДЖАНА**

Н.А.САДЫГОВА, С.А.АЛИЕВА

РЕЗЮМЕ

В статье дается комплексный эколого-ландшафтнй анализ орнитофауны тугайных лесов по 12 параметрам. В результате полностью характеризуется репродуктивная орнитофауна Прикуринских тугайных лесов, вскрываются ее теоретическое и практическое значения, облегчается разработка тактических приемов для сохранения биоразнообразия.

**COMPLEX ANALYSIS OF NESTING SPECIES OF ORNITOFUNA
ON THE BANK OF KURA TUGAY FORESTS OF AZERBAIJAN**

N.A.SADIKHOVA, S.A.ALIYEVA

SUMMARY

In the article is given complex ecological- landscape analysis of ornitofauna of tugay forests by 12 parametres. In the results completely is characterized reproductive ornitofauna on the bank of Kura tugay forests, are revealed its theoretical and practical significance , is lightened elaboration of tactical reception for the preservation of the biovariety.